

Małżeństwa, związki małżeńskie i pozamałżeńskie

Prawo rzymskie rozróżniało trzy rodzaje stosunków prawnych istniejących w ramach małżeństwa. Były to: prawo małżeńskie, władza ojcowska (*Patria potestas*) oraz prawo opiekuńcze. W samym kontekście związku i hierarchii, rodzinę rzymską rozróżniano w dwóch formach: rodziny agnatywnej oraz rodziny kognatywnej.

Rodzina agnatywna opierała się na odmiennej zasadzie organizacji, niż rodzina z jaką mamy do czynienia w czasach nowożytnych. Rodziną (*familia*) w tym znaczeniu, nie były osoby powiązane tylko ze sobą węzłami krwi oraz naturalnym pokrewieństwem lecz wszystkie osoby, które podlegały władzy jednego pana domu (*pater familias*), czy to z natury (przez urodzenie), czy przyłączone poprzez czynność prawną np. przysposobienie. Na początku stosowania tego typu hierarchii rodzinnej władza ta, określana jako *manus*, bez rozróżnienia dotyczyła żony, dzieci, niewolników itd. Z biegiem czasu, gdy sytuacja prawna członków rodziny zaczęła się różnicować, stworzono szereg nazw na określenie statusu względem pana domu. Określenie *manus* pozostało dla określenia władzy nad żoną, władza nad dziećmi określana była jako *patria potestas*, władza nad niewolnikami nosiła nazwę (*dominica*) *potestas*, natomiast władza na osobami wolnymi, sprzedanymi mancypanyjnie [1] przez pana domu innej osobie, nosiła nazwę *mancipium*. Osoby wolne należące do jednej rodziny łączył ze sobą stosunek agnacyjny (były one agnatami, krewnymi agnатыcznymi). Proces agnacji powstawał wyłącznie przez więzy w linii męskiej, gdyż wynikało to z faktu, że *pater familias* mógł być tylko i wyłącznie mężczyzna. Agnatami natomiast byli jednak zarówno kobiety, jak i mężczyźni jeśli tylko podlegali wspólnej władzy w rodzinie [2].

Wejście żony pod władzę i do rodziny męża nie było jednak zawsze tożsame z zawarciem małżeństwa. Kobieta zamężna mogła zostawać poza obrębem rodziny agnatywnej swojego męża, podlegając wówczas lub nadal władzy swego *pater familias* (jeśli była nadal *alieni iuris* [3]). Zachodziło wtedy małżeństwo *sine manu*. Mogła też wejść pod władzę (*manus*) swego męża jako głowy rodziny (małżeństwo *cum manu*). Wchodziła wówczas do rodziny również jako *alieni iuris*. Jeśli mąż był *alieni iuris*, wchodziła pod władzę jego *pater familias*. Małżeństwa takie, określane jako *conventio in manum* dochodziło do skutku przez czynności prawne. Wejście pod władzę (*manus*) męża mogło nastąpić trzema sposobami:

1. *confarreatio* — wymagało użycia formy sakralnej,
2. *coemptio* — polegało na pozornej sprzedaży mancypanyjnej kobiety pod władzę męża,
3. *usus* — roczny okres trwania małżeństwa, po którym żona z mocy prawa wchodziła pod władzę męża (mogła temu przeszkodzić opuszczając na trzy kolejne noce dom męża [4]).

Małżeństwo *cum manu* było charakterystyczne dla wczesnych okresów państwa rzymskiego.

Głową rodziny (*pater familias*) była osoba płci męskiej, mająca faktycznie lub tylko potencjalnie pełnię władzy nad rodziną (nie podlegał w rodzinie żadnej władzy). Termin ten praktycznie w prawie rzymskim oznaczał przede wszystkim sytuację prawną osoby, niekoniecznie zaś jej faktyczne stosunki rodzinne. W najdawniejszym prawie *pater familias* posiadał władzę absolutną nad wszystkimi członkami rodziny [5] oraz był wyłącznym podmiotem praw majątkowych. Władza ta była jedynie ograniczona przez względy sakralne, zwyczaje oraz w późniejszym czasie przez wpływ opinii publicznej. Z biegiem czasu, na skutek zmian gospodarczo-społecznych, następowała zmiana pojęć prawnych dotyczących stosunków rodzinnych. Efektem tego był zanik typowej rodziny agnatywnej, na rzecz uzyskiwania przez jej członków znacznej swobody osobistej i majątkowej.

Drugim typem rodziny była rodzina kognatywna tj. oparta na więzach krwi. Znaczenie jakie posiadała agnacja (zwłaszcza w kwestiach spadkowych czy opiekuńczych) sprawiły, że kognacja mogła być jedynie przeszkodą małżeńską lub wynikały z niej obowiązki natury wyłącznie moralnej [6]. Pierwszy istotny wzrost znaczenia rodziny kognatywnej nastąpił w I

w. p.n.e. gdy pretor powołał do dziedziczenia również krewnych kognatycznych. W tym czasie również stworzono przepisy umożliwiające pozywanie matki przez dzieci bez zezwolenia pretora, a później również nakładające obowiązek alimentacyjny na matkę i jej ascendentów. W II w. n.e. wprowadzone zostało także cywilne dziedziczenie pomiędzy matką, a dziećmi.

W ramach pokrewieństwa kognatycznego w starożytnym Rzymie rozróżniano: pokrewieństwa w linii prostej (między osobami pochodzącymi od siebie tj. krewni wstępní, ascendenci oraz krewni zstępní, descendenci) oraz pokrewieństwa w linii bocznej (od osób pochodzących od wspólnego przodka). Stopień pokrewieństwa oznaczano wedle zasady: ile urodzeń tyle stopni [7]. Wyżej wymienione zasady pokrewieństwa nie dotyczyły osób będących krewnymi kognatycznymi jednego małżonka w stosunku do drugiego. Taki stosunek określony został jako powinowactwo (*affinitas*) i powstawał tylko na skutek małżeństwa.

Małżeństwo mogło być poprzedzone zaręczynami (*sponsalia*), czyli przyrzeczeniem stron co od zawarcia małżeństwa. W pierwszej formie prawo nakazywało, aby umowę taką zawierali werbalnie ojcowie narzeczonych, ewentualnie ojciec narzeczonej i narzeczony. W późniejszych czasach była to nieformalna umowa pomiędzy samymi narzeczonymi. Ze względu na fakt, iż małżeństwo opierało się na wolnej woli stron, odstąpienie jednej ze stron od chęci zawarcia małżeństwa nie pociągało za sobą skutków prawnych. Jednak w prawie późnego cesarstwa wprowadzono instytucję zadatku zaręczynowego (*arra sponsalicia*), który dawał narzeczony narzeczonej. Jeśli od zaręczyn odstąpiła narzeczone, zwracała ona zadatek w poczwórnej (później podwójnej wysokości), jeśli od zaręczyn odstąpił narzeczony, tracił on zadatek na rzecz narzeczonej.

MAŁŻEŃSTWO

Małżeństwo w świetle prawa rzymskiego było prawnie uznaną, trwałą wspólnotą życia mężczyzny i kobiety, która powinna zapewnić posiadanie prawego potomstwa. Do dzisiejszych czasów zachowały się dwie definicje małżeństwa; jedna autorstwa prawnika Modestyna, druga zawarta w Instytucjach Justyniańskich. Według Modestyna małżeństwo jest związkiem mężczyzny i kobiety oraz wspólnotą całego życia, zespoleniem prawa boskiego i ludzkiego. [8] Natomiast druga definicja określa małżeństwo jako związek mężczyzny i kobiety, obejmujący niepodzielną wspólnotę życia. [9] Obie definicje podkreślają trwałą formę związku małżeńskiego, nie określając jednak stosunku prawnego wynikającego z jego zawarcia. W prawie przedklasycznym, jak i klasycznym występuje bardziej jako rodzaj instytucji społecznej.

Podstawą małżeństwa był wyrażony i trwale kontynuowany konsens małżeński (zgodna wola zawarcia małżeństwa), prowadzenie wspólnego życia i wzajemnego traktowania się jak małżonkowie (*affectio maritalis*) [10]. W prawie poklasycznym, pod wpływem pojęć chrześcijańskich, pojawiły się początki koncepcji małżeństwa jako stosunku prawnego, wynikającego z zawartej umowy małżeńskiej.

Aby małżeństwo mogło być zrealizowane musiały zostać spełnione trzy przesłanki:

1. Dojrzałość fizyczna — u mężczyzny ukończenie 14. roku życia, w przypadku kobiety 12.
2. Conubium — tj. prawna możliwość zawarcia ważnego małżeństwa (istniała ona z reguły między obywatelami rzymskimi, wyjątkowo Latyni [11] i peregryni [12] mogli otrzymać *ius conubii* jako przywilej}.
3. Konsens małżeński — określane przez zasadę, iż małżeństwo powstaje nie poprzez wspólne życie, lecz przez zgodne oświadczenie woli. [13]

Wykluczone były jednak zawarcie małżeństwa, gdy zachodziły tzw. przeszkody małżeńskie. Zaliczały się do nich: bigamia (tj. pozostawanie winnym ważnym związku małżeńskim przez jedną z osób), małżeństwo pomiędzy krewnymi (zawsze w linii prostej oraz w linii bocznej początkowo do szóstego, a w późniejszym czasie do trzeciego stopnia) [14] oraz pokrewieństwo wynikające z adopcji lub powinowactwa.

Istniały także przeszkody o charakterze społecznym: zakaz małżeństw pomiędzy patrycjuszami a plebejuszami [15], pomiędzy osobami wolno urodzonymi a wyzwolencami [16], zakaz zawierania małżeństw przez żołnierzy w czasie pełnienia służby wojskowej oraz urzędników rzymskich w prowincjach z mieszkankami tych prowincji.

Małżeństwo spełniające powyższe wymagania było uznawane za ważne i określane jako: *iustum matrimonium*, *matrimonium legitimum* lub *iustae nuptiae*. Oświadczenia woli składane podczas zawierania małżeństwa były nieformalne i prywatnie, bez potrzeby obecności

przedstawiciele władz państwowych lub kapłanów. Zwyczaje weselne nie miały znaczenia, z wyjątkiem — *deductio in domum martii*, czyli wprowadzeniem żony do domu męża, które uznawano za początek małżeństwa.

Obok małżeństwa istniały w Rzymie inne związki podobne do małżeństwa czy też pozamałżeńskie. Pierwszym z nich był konkubinaty czyli trwały związek pomiędzy wolną kobietą i wolnym mężczyzną, bez woli ustanowienia małżeństwa (*affectio maritalis*). Konkubina nie nosiła miana żony (*uxor*), nie korzystała ze stanowiska społecznego i praw męża (*honor matrimonii*), zaś dzieci z takiego związku nie podlegały władzy (*partia potestas*) swego naturalnego ojca. Początkami konkubinatu były prawdopodobnie sytuacja gdzie niemożliwe było zawarcie małżeństwa np. z powodu różnic społecznych. Szeroko rozpowszechniony za pryncypatu stając się formą akceptowaną społecznie ze względu na swoją trwałość. Dopuszczalne było również utrzymywanie konkubinatu obok małżeństwa. W okresie cesarstwa chrześcijańskiego konkubinaty zostały zakazane dla osób dotkniętych przeszkodą małżeńską. W pozostałych przypadkach został uznany za związek zbliżony do małżeństwa (*inaequale coniugium*), ale zakazane zostało utrzymywanie go obok legalnego małżeństwa. Dzieciom z konkubinatu (*liberi naturales*) przyznano wówczas ograniczone prawo dziedziczenia po ojcu oraz nałożono na niego obowiązek ich alimentowania.

Związkiem mającym cechy małżeństwa było tzw. *matrimonium iuris gentium* (określane również jako *matrimonium iniustum*). Zachodziło ono, gdy małżonkom brakowało *concupium*, np. w małżeństwach mieszanych obywateli rzymskich z nieobywatelkami lub na odwrót. Małżeństwo takie nie wywoływało skutków *ius civile*, ale było uznawane za związek według *ius gentium*. Dzieci z takiego związku nie podlegały władzy ojcowskiej. Sytuacje takie dotyczyły w głównej mierze żołnierzy i weteranów, którzy uzyskiwali niekiedy w drodze przywileju legalizację związku stając się *partia potestas*.

Istniały również związki pomiędzy osobami stanu niewolniczego oraz pomiędzy osobą wolną a osobą stanu niewolniczego. Nosiły one miano *contubernium* i nie wywoływały skutków małżeństwa. Dziecko niewolnicy stawało się własnością jej pana.

Dzieci ze związków pozamałżeńskich, nawet nie zabronionych, były dziećmi pozamałżeńskimi. W sensie prawnym nie miały one ojca (*quasi sine patre filii* — dzieci jakby bez ojca). Nabywały one status prawny matki i wyłączone były spod władzy ojcowskiej.

Małżeństwo było dla Rzymian pierwszą komórką społeczną, stąd też traktowane było według surowych zasad moralnych i wzorcowych norm obyczajowych. Związki kazirodcze (*incestum*) oraz cudzołóżne (*adulterium*) były zabronione i ścigane jako przestępstwo. Rozwody we wczesnym Rzymie były rzadkością, a do sprawowania pieczy nad prawami i obowiązkami małżonków wystarczały dobre obyczaje (*boni mores*) oraz nadzór cenzorów. Z czasem jednak nastąpił kryzys instytucji małżeństwa oraz upowszechnienie rozwodów oraz bezżenności. W tej sytuacji cesarz August podjął próbę konsekwentnego unormowania praw, obowiązków i obyczajów Rzymian w sprawach małżeństwa i rodziny. W tym celu wydane zostały trzy ustawy: *lex Iulia de maritandis ordinibus* i *lex Iulia de adulteriis coercendis* — obydwie z 18r. p.n.e. oraz *lex Papia Poppea* z 9r. p.n.e. ostatnia wymieniona pozycja stanowiła prawdopodobnie uzupełnienie i korektę poprzedniej ustawy, stąd *de maritandis ordinibus* i dlatego określane są one łącznie jako *lex Iulia Papia Poppea*. Ustawy te miały na celu określenie praw i obowiązków małżeńskich, upowszechnienie zawierania małżeństw oraz utrudnianie rozwodów. Określały również sankcje wynikające z bezżenności oraz z bezdzietności. Wynikające z ustawy zakazy określały między innymi sprawy zawierania małżeństw pomiędzy wolnymi obywatelami a kobietami o złej sławie (np. prostytutkami, stręczycielkami, karanymi za cudzołóstwo lub aktorkami). Senatorowie oraz ich potomkowie nie mogli się żenić z wyzwolencami. Małżeństwa zawarte wbrew tym zakazom nie były stawiane pod rygorem nieważności, lecz nie niosły ze sobą również skutków prawnych.

Ustawy narzuciły nakaz pozostawania w związku małżeńskim mężczyznom w wieku od 25 do 60 lat oraz kobietom od 20. do 50. roku życia. Jeżeli małżeństwo uległo rozwiązaniu, mężczyźni powinni niezwłocznie zawrzeć związek małżeński, wdowy w ciągu dwóch lat, rozwiedzione do 18 miesięcy po rozwodzie. Ponadto osoby pozostające w związku małżeńskim powinny mieć co najmniej troje (wyzwoleńcy — czworo) dzieci, by nie być zaliczonymi do bezdzietnych. Osoby takie korzystały ponadto ze specjalnego przywileju pozwalającego kobietom np. na uwolnienie się spod ustawowej opieki nad nimi czy zwolnione z obowiązku ponownego zameścia (*ius liberorum*).

Sankcje za nieprzestrzeganie ustawy miały zasadniczo charakter majątkowy. Beżżenni

nie mogli uzyskać niczego z pozostawionego im w testamencie spadku lub zapisu, bezdietni tylko połowę (*incapacitas*). Wyłączony w ten sposób majątek przypadał bądź innym dziedzicom spełniającym powyższe warunki, bądź państwu jako — *caducum*. Osoby, których udziałem nie były powyższe postanowienia miały też pierwszeństwo do ubiegania się o stanowiska urzędnicze.

Lex Iulia de adulteriis coercendis dotyczyła spraw związanych z cudzołóstwem (aczkolwiek nie zawierała definicji czym jest cudzołóstwo). Wprowadzała jednak sankcje karne oraz nakaz rozwodu z żoną, która by się tego czynu dopuściła.

Rozwiązanie małżeństwa następowało albo poprzez śmierć małżonka lub utratę *conubium* albo poprzez rozwód (*divortium*). Tak jak zawarcie małżeństwa, tak i rozwód w prawie klasycznym nie był czynnością prawną. Małżeństwo ulegało rozwiązaniu jeżeli jeden lub oboje małżonków wyrazili swoją wolę rozejścia się, w wyniku czego następowało trwałe zniesienie wspólnoty małżeńskiej. Prawo do jednostronnego zerwania małżeństwa przysługiwało w małżeństwie *cum manu* mężowi, w małżeństwie *sine manu* obu stronom. Jeśli żona znajdowała się pod *manus* męża należało ponadto znieść tę władzę przez czynność prawną, będącą odwrotnością tej, przez którą *manus* powstała. W prawie poklasycznym i justyniańskim cesarze pod wpływem doktryny chrześcijańskiej starali się przeciwdziałać rozwodom poprzez uzależnienie ich od istnienia dozwolonych przyczyn lub zagrożenia ujemnymi skutkami majątkowymi. Małżeństwo ponowne, po rozwiązaniu poprzedniego było dopuszczalne, aczkolwiek wymagano od kobiety zachowania czasu żałoby (*tempus lugendi* — 10 miesięcy) przede wszystkim dla uniknięcia ewentualnych niejasności co do pochodzenia dziecka, jednak małżeństwo zawarte przed tym terminem było ważne.

SKUTKI PRAWNE MAŁŻEŃSTWA

Żona dzieliła stanowisko społeczne męża (*honor matrimonii*). Dzieci z ważnego rzymskiego małżeństwa, bez względu na *manus*, podlegały jako prawe władzy ojcowskiej męża, należały do jego rodziny agnaticznej, a także stawały się obywatelami rzymskimi. Jeżeli żona podlegała *manus* męża, to miał on formalnie nad nią absolutną władzę wynikającą z *patris familias*. Wypływające stąd uprawnienia (prawo życia i śmierci, sprzedaży itp.) nie były jednak w czasach prawa klasycznego w praktyce stosowane.

Pod względem majątkowym żona *in manus* jako osoba *alieni iuris* nie mogła mieć własności, a to co ewentualnie nabywała, nabywała na rzecz męża. Jeżeli przed wejściem pod *manus* męża posiadała jakiś majątek (będąc *sui iuris*) to poprzez *conventio* traciła go na rzecz męża jako głowy rodziny agnaticznej. Gdy natomiast żona nie wchodziła pod władzę męża to samo małżeństwo w niczym nie zmieniało jej sytuacji majątkowej. Jeśli posiadała majątek jako *sui iuris*, zachowywała go lub powierzała pod zarząd męża pozostając nadal jego właścicielką. Tak zachowany majątek nosił miano majątku paraferalnego (*parapherna*).

Posag (*dos*) oznacza majątek, który otrzymuje mąż przy zawarciu małżeństwa celem ułatwienia mu ponoszenia kosztów utrzymania małżeństwa i rodziny. Posag przekazywał bądź zobowiązywał się przekazać mężczyźnie albo *pater familias* kobiety (tzw. *dos profecticia*) bądź sama kobieta (tzw. *dos adventicia*). Mąż nabywał w zasadzie prawo własności do posagu, jednakże ograniczone poprzez ustawę zakazującą pozbywania się gruntów italskich bez zgody żony (*Lex Iulia de fundo dotali* z 18r. p.n.e), a ponadto przez obowiązek zwrotu posagu w razie rozwiązania małżeństwa. Drugą funkcją posagu było zabezpieczenie żony (i dzieci) w przypadku rozwodu. Mąż nie musiał zwracać posagu jedynie, gdy rozwiązanie małżeństwa nastąpiło poprzez śmierć żony, gdy był to posag *dos adventicia*. Zwrot nie następował również w przypadku *dos profecticia*, gdy ustanawiający go zmarł wcześniej. O zwrot posagu przysługiwała żonie skarga dobrej wiary zwana *actio rei uxoriae*, przy czym mąż mógł z określonych przyczyn zachować część posagu (tzw. prawo retencji — np. na każde dziecko pozostające nadal u męża). Istniała również możliwość braku retencji, gdy ustanawiający posag zobowiązywał męża stypulacyjnie do jego zwrotu. Późniejsze prawo justyniańskie akcentowało silniej rolę posagu w kierunku zabezpieczenia interesów żony i dzieci.

Wszelkie darowizny pomiędzy małżonkami (*donationes inter virum et uxorem*) były zakazane, a dokonane stały się z reguły nieważne. Zakaz ten zakorzeniony w tradycji przodków (*mos maiorum*), miał prawdopodobnie na celu eliminowanie nacisków majątkowych w małżeństwie (np. obietnica darowizny w zamian za rezygnację z rozwodu). Jeśli mężczyzna chciał zabezpieczyć przyszłą żonę na wypadek rozwiązania małżeństwa to musiał dokonać na jej rzecz darowizny przedmałżeńskiej (*donatio ante nuptias*). Justynian zezwolił na

dokonywanie jej w czasie trwania małżeństwa (*donatio propter nuptias*).

Przypisy:

- [1] Mancypacja - akt symbolicznego kupna za jednego sesterca, mająca szerokie zastosowanie w starożytnym Rzymie.
- [2] Więzy krwi nie wystarczały do powstania agnacji np. matka była tylko wtedy agnatką swoich dzieci, jeżeli sama zawierając małżeństwo weszła pod władzę swego męża (*pater familias*). Stawała się wtedy agnatycznie siostrą swoich dzieci (w przeciwnym razie nie należała w ogóle do rodziny swego męża, nie była agnatką swoich dzieci, a wręcz osobą obcą). Syn rodzony, emancypowany, wychodził spod władzy ojcowskiej, przestawał być agnatem ojca i jego krewnych agnatycznych.
- [3] *Alieni iuribus* były to osoby podlegające władzy w rodzinie (dzieci podległe władzy ojcowskiej, dalsi zstępni, dzieci adoptowane oraz żona wchodząca pod władzę męża.)
- [4] *Usurpatio trinoctis*
- [5] W ramach tej władzy mógł np. nie przyjąć do rodziny nowonarodzonego dziecka, oddać syna w mancipium, względnie sprzedać go do niewoli, zastawiać i sprzedawać majątek.
- [6] Pokrewieństwo w linii żeńskiej tj. z matką i przez matkę, było zawsze pokrewieństwem kognatycznym. Dzieci zrodzone z tej samej matki (nawet poza małżeństwem) były spokrewnione pomiędzy sobą, z matką i jej krewnymi. Ta sama zasada obowiązywania kognacji istniała także w linii męskiej niezależnie od agnacji.
- [7] Rodzice z dziećmi są wedle tej zasady spokrewnieni w pierwszym stopniu, dziadkowie z wnukiem w drugim, stryj z bratankiem w trzecim itd.
- [8] *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae divini et humanis iuris communicatio.*
- [9] *Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, individuum consuetudinem vitae continens.*
- [10] Jak długo wola istniała, istniało faktyczne małżeństwo. Gdy wola zanikała, nie było małżeństwa.
- [11] Nazwą tą określano kilka grup mieszkańców państwa rzymskiego. Tzw. Latyni dawni byli pierwotnymi mieszkańcami Lacjum. Po rozszerzeniu obywatelstwa rzymskiego na całą ludność Italii kategoria ta przestała istnieć. Odrębną kategorią byli tzw. *Latini coloniarum* tj. niektórzy mieszkańcy kolonii rzymskich oraz *lex Iunia Norbana*, którą tworzyli nieformalnie wyzwolenicy.
- [12] Cudzoziemska ludność terytoriów podbitych przez Rzym i włączonych do imperium rzymskiego.
- [13] *Nuptias non concubitus, sed consensus facit.*
- [14] Pożycie między krewnymi stanowiło kazirodztwo (*incestum*) i było karane.
- [15] Zniesione przez *lex Canuleia* w 445 r. n.e.
- [16] Dopuścił je częściowo cesarz August, ograniczając częściowo zakaz do wolno urodzonych osób stanu senatorskiego.

Sławomir Jeżmański

Student administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 11-04-2006 Ostatnia zmiana: 11-04-2006)

[Oryginał..](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4696) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4696>)

Contents Copyright © 2000-2008 by Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2008 Michał Przech

Autorem tej witryny jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.
Właścicielem witryny są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tej witryny i jakiegokolwiek ich części.

Wszystkie strony tego serwisu, wliczając w to strukturę podkatalogów, skrypty JavaScript oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tej witryny oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tej witryny i nie korzystać z jej zasobów.

Informacje zawarte na tej witrynie przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów serwisu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na witrynie. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych serwisu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl